

תקציר מנהלים

השנה הראשונה של מלחמת "חרבות ברזל" מאפשרת התבוננות מעמיקה ביחסי צה"ל והחברה הישראלית, על רקע משבר האמון חסר התקדים שחל בעקבות כישלוננו של צה"ל בהגנה על יישובי הנגב המערבי בבוקר 7 באוקטובר 2023. מזכר זה מציג את ממצאיו של מחקר שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי על יחסים אלו מתחילת מלחמת "חרבות ברזל" ועד תחילת המערכה העצימה בחזית הצפון בספטמבר 2024.

המחקר נסמך על דוחות שבועיים ותקופתיים שהופקו במהלך המלחמה וניטרו את ההתפתחויות בחמישה צירים מרכזיים בסוגיית יחסי הצבא והחברה: תפיסות הציבור בנוגע ללחימה; סוגיית כוח האדם; סוגיית החטופים; התפתחויות חברתיות-פוליטיות; ואמון הציבור. הדוחות נכתבו על בסיס מעקב צמוד אחר הצהרות דובר צה"ל – היומיות בתחילת המלחמה והתקופתיות בהמשכה, מעקב אחר התפתחויות הלחימה בפועל, השיח ברשת ובאמצעי התקשורת הממוסדת, מחקרים ודוחות שפורסמו על ידי גופים אחרים, שיח מול גורמים רלוונטיים שונים כמו ראשי רשויות, אנשי מילואים, ארגוני החברה האזרחית וגורמים ממשלתיים וצבאיים. זאת לצד סקרים שערך מרכז הנתונים של המכון למחקרי ביטחון לאומי בתחילת המלחמה אחת לשבוע, ובהמשכה אחת לחודש, וכללו שלושה חלקים מרכזיים: שאלות קבועות העוסקות באמון הציבור ובהן אמון בצה"ל, אמון במוסדות נוספים, אמון בהצהרות דובר צה"ל, אמון בנוגע להשגת מטרות המלחמה ועוד; שאלות קבועות העוסקות בסוגיות חוסן וחברה, ובהן שאלות העוסקות בסולידריות, אופטימיות ביחס ליכולת להתאושש מהמשבר, ניטור מדד הביטחון האישי ועוד; שאלות משתנות המהדהדות אירועים אקטואליים וסוגיות נקודתיות שצפו בנקודת הזמן הנתונה, כדוגמת הסכמים להשבת חטופים, יחסי דרג צבאי-דרג מדיני, אמון בחיל האוויר, באגף המודיעין ובפיקוד העורף, אמון באישים משתנים או צמתים בהתפתחות לחימה בחזיתות שונות. השילוב בין הסקרים ובין ניטור השיח והמפגשים עם גורמים רלוונטיים אפשר לנו להצביע על מגמות ולנתח את הקשר בינן ובין התרחשויות אחרות בזירה הציבורית או הצבאית. ניתוח מארג הצירים מוצג בחלוקה על ציר הזמן ובהתאמה לשלבי המלחמה בשנתה הראשונה:

שלב א – תחילת המלחמה, למן המתקפה ב-7 באוקטובר 2023 ועד תחילת התמרון הקרקעי ברצועת עזה.

"חרבות ברזל" – השנה הראשונה: תמורות ביחסי צבא-חברה / עידית שפרן גימלמן, עפר שלח, ענת שפירא, ירדן אסרף ודנה קריינאלי

שלב ב – שלב התמרון העצים ברצועת עזה עד תחילת ינואר 2024, אז הכריז הצבא על סיום שלב זה.

שלב ג – המשך הלחימה בחזיתות השונות עד עליית המדרגה והמעבר למתקפה בחזית הצפון.

ממצאי המחקר מעידים על תפיסות מורכבות של הציבור ועל אתגרים משמעותיים לצה"ל בכל חמשת הצירים שנבחנו בו. בעניין תפיסות הציבור בנוגע ללחימה – ניכר כי גם אחרי כמעט שנה של לחימה, ואף שצה"ל רשם הישגים טקטיים ראויים לציון, מטרות המלחמה – כפי שהן נתפסו בעיני הציבור – לא הושגו. לאורך המלחמה ניכרו שינויים בדפוסי שביעות הרצון של הציבור מהישגיה; בעוד בחודשי התמרון העצים הביעו כמחצית מן הציבור שביעות רצון גבוהה מן ההישגים בלחימה בעזה, הרי במהלך חודשי ה"דשדוש" ברצועה ירד שיעור זה עד לשליש מן הציבור. עליית העצימות בלחימה בצפון בספטמבר 2024 הובילה לעלייה בשיעור זה – דבר המעיד במידה רבה על הזיקה בינו ובין עצימות הלחימה. גם היחס לסוגיית הניצחון במלחמה מורכב; אף שמרבית הנשאלים בסקרי המכון מביעים אמון בכך שצה"ל ינצח במלחמה הן בצפון והן בעזה, הרי בחינת עמדות הציבור בנוגע למדדים ממוקדים יותר ביחס לניצחון, דוגמת השאלה "האם יושגו מטרות הלחימה בעזה", מצביעה על ראייה מפוכחת של ההישגים האפשריים של המערכה בעזה. נדמה כי יש צורך ביצירת זיקה ברורה ומפורשת יותר בין ההישגים הטקטיים בלחימה ובין תפיסת ההישג והניצחון בקרב הציבור.

סוגיית כוח האדם באה לידי ביטוי במהלך המלחמה במספר היבטים מרכזיים: היבט ראשון היה חיילי המילואים. יותר מ-300 אלף אנשי מילואים התייצבו מייד לשירות בראשית המלחמה. מערך המילואים שכמעט הוספד לפני 7 באוקטובר התגלה במלוא עוצמתו, עד שהיו שטענו כי בזמן שמערך הסדיר קרס במתקפת הפתע, היו אלה אנשי המילואים ש"הצילו" את צה"ל ואת המדינה כולה. אף שאין עוררין על כך שתפקוד אנשי המילואים במהלך המלחמה ומחויבותם מרשימים ביותר, השחיקה שנוצרה עם התארכות המלחמה והתרחבותה לחזיתות נוספות חשפה גם אתגרים מורכבים בכל האמור לבניין כוח האדם בצה"ל.

היבט שני נגע להשתלבותן של נשים בתפקידי לוחמה, בעיקר על רקע סיפורי גבורה רבים על תפקודן של נשים, חיילות ואזרחיות ב-7 באוקטובר, כמו גם השתתפותן של נשים בלחימה ברצועת עזה בתפקידים שונים. על אף התחושה (שגם באה לידי ביטוי בסקרים שערכו המכון וגורמים אחרים) כי "תם הדיון" בנושא שילוב נשים ביחידות לוחמות, הרי

בתשובות שהגיש צה"ל לעתירות בנושא בבג"ץ ובהתבטאויות פומביות בנושא, ניכר היה כי לא חל שינוי של ממש בתפיסת צה"ל בהקשר זה.

היבט שלישי נגע לסוגיית גיוס החרדים, אשר צפה ועלתה הן לנוכח הצורך העצום בחיילים נוספים והן בעקבות פקיעת ההסדרים בחוק שירות הביטחון, המאפשרים את דחיית השירות של בוגרי החינוך החרדי, והחובה לחוקק חוק חדש בעניין. על אף הפיתוי לראות בכל אחד מהיבטים אלו סוגיה נפרדת, קיימות ביניהם השפעות הדדיות, והפתרון לאתגרים שמציבה סוגיית כוח האדם לצבא טמון בהבנה של השפעות אלו ושל יחסי הגומלין בין הסוגיות. ראיה לכך ניתן למצוא למשל בתוצאות הסקר שערך המכון בספטמבר 2024, ובו השיבו 58 אחוזים מהנשאלים היהודים כי אם יעבור חוק שיפטור את מרבית הציבור החרדי משירות בצה"ל, הדבר יפגע במוטיבציה לשירות קרבי.

סוגיית החטופים יצרה לאורך המלחמה קו שבר עמוק בתחושת הביטחון של אזרחי המדינה. במהלך המלחמה באה הסוגיה לידי ביטוי באופנים שונים, וגם הסנטימנט הציבורי כלפיה השתנה. בתחילת המלחמה, בצל תחושת האיום הקיומי וקריסת הביטחון האישי, השבת החטופים לא הייתה במרכז תשומת הלב הציבורית, ובמשך זמן רב קיבל הציבור את עמדת הדרג המדיני, שנתמכה בעמדה המוצהרת של צה"ל כי שתי מטרות המלחמה העיקריות – מיטוט חמאס והשבת החטופים – עולות בקנה אחד. מרבית הציבור תמך בהסכם השבת החטופים הראשון בנובמבר 2023, ולאחר קריסתו רוב הציבור סבר שקודם יש לממש את מטרת המלחמה להביא למיטוט חמאס, ורק אחר כך להשלים את השבת החטופים, מתוך תקווה שהלחץ הצבאי יגביר את הסיכויים להשיבם. עם הזמן, בשל תחושת הדשדוש בלחימה וריבוי הדיווחים על מותם של חטופים בשבי חמאס, נוצר מתח בין שתי המטרות, ולצד ההבנה שיש לשנות את סדר העדיפויות, גם סוגיה זו נצבעה בגוון פוליטי והעמיקה את השסע החברתי העמוק גם כך.

אשר לשאלת ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות והשפעתן על יחסי הצבא והחברה בישראל – יש לזכור כי מלחמת "חרבות ברזל" פרצה בעיצומו של משבר חברתי עמוק על רקע הרפורמה המשפטית והמחאות הציבוריות העצימות נגדה. בתחילת המלחמה החליפו התגייסות הציבור למאמץ הכולל וה"התכנסות סביב הדגל" את ביטויי השסע החברתי שקדם למתקפה, אולם עד מהרה שבו ועלו השלכות חודשי המחאה והקרע החברתי שקדמו לה. הדבר ניכר בתאוריות קונספירציה שהציפו את הרשתות החברתיות כבר בתחילת המלחמה כניסיון לתת הסבר לגודל המחדל, ונמשך בהחרפת המאבק על בניית נרטיב בעניין האחריות למחדל, שקיבלה ביטוי בפוליטיזציה של הסוגיות הרגישות

ביותר, כמו גם במחלוקות ובהתנגשויות בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. עדות לכך נרשמה במספר שאלות שנשאלו בהקשרים שונים לאורך השנה; חלק ניכר בציבור הביע מידה נמוכה של אמון בכך ששיקולים ענייניים בלבד מנחים את קבלת ההחלטות בכל האמור ללחימה ולהיבטיה השונים. תפיסה זו הלכה והחריפה ככל שנמשכה המלחמה. הפוליטיזציה של סוגיות הנוגעות ללחימה תהיה אתגר משמעותי לשיקום אמון הציבור בצה"ל.

אמון הציבור גם נבחן במחקר זה. אין עוררין על כך שהסעיף הראשון בחוזה החברתי בין המדינה לצה"ל, שלפיו האחרון אמון על ביטחון המדינה, הופר הפרה בוטה במתקפת 7 באוקטובר. משבר אמון בסיסי זה ליווה את יחסי הצבא והחברה בשנה הראשונה למלחמה, והוא צפוי ללוות אותנו עוד זמן רב. מדדי האמון שנבדקו בחודשים הראשונים של המלחמה שיקפו לכאורה רמת אמון גבוהה בצבא, אולם ניתוח מעמיק של סקרי דעת הקהל וניתור מדדים נוספים מלמדים כי אמון זה משקף רק פן מסוים ביחסים – הזיקה הרגשית לצבא והפחד הכמעט קיומי ששרר באותם ימים. כך, בעוד תופעת ההתלכדות סביב הדגל באה לידי ביטוי גם באקלים התומך בצבא, כישלוננו המהדהד של צה"ל ותחושת ההפקרה של האזרחים יצרו שבר עמוק בתפיסת הצבא כמי שניתן לסמוך עליו, אשר בא לידי ביטוי גם במדדים שונים שנבחנו בסקרים, והמחדל נתפס גם ככישלון ערכי ולא רק מקצועי. עם התמשכות המלחמה, התחושה שהתמרון משיג הישגים רבים במחיר חללים נמוך מזה שהכינו את הציבור אליו התחלפה בתסכול, לנוכח ריבוי נופלים ופצועים והיעדר תחושת הישג מספקת. תחושות אלה גברו במהלך שלב ג של הלחימה, שנתפס כדשדוש חסר תכלית ברורה, כאשר במקביל חלה הסלמה בתקיפות בחזית הצפונית. גם בהקשר הזה נחשבו התושבים, אלה שפוננו מבתיהם ואלה שלא פונו, למופקרים על ידי המדינה. משבר האמון בצבא והקושי של הציבור לסמוך עליו הם מן האתגרים המרכזיים הניצבים לפתחו של הרמטכ"ל החדש.